

اطلس تاریخی سادات ایران

از آغاز ورود تا پایان قرن نهم هجری قمری

سادات خراسان بزرگ

اسماعیل رضایی برجکی

سرشناسه رضایی برجکی، اسماعیل، ۱۳۵۶ -
عنوان و نام پدیدآور اطلس تاریخی سادات ایران: از آغاز ورود تا پایان قرن نهم هجری؛ سادات
خراسان بزرگ / اسماعیل رضایی برجکی.
مشخصات نشر مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری ۴۲۷ ص.
شابک 978-600-06-0257-4
وضعیت فهرست نویسی فیبا.
یادداشت کتابنامه.
موضوع سادات (خاندان) -- تاریخ.
موضوع امامزادگان -- ایران -- خراسان -- نسبنامه.
سه افزوده بنیاد پژوهشهای اسلامی.
دیوبی ۲۹۷ / ۹۸
رده کنگره ۱۳۹۷ الف ۶ / ۷ / ۵۳ BP
شماره کتابشناسی ۵۲۱ / ۶

اطلس تاریخی سادات ایران

از آغاز ورود تا پایان قرن نهم هجری؛ سادات خراسان بزرگ

اسماعیل رضایی برجکی

ترسیم نقشه‌ها: ابوالفضل زارعی

ترسیم نمودارها: پیروز جلالی

ویراستاران: محمد طاهر چهار جوی، مصطفی جلیلیان مصلحی

ارزیابان: محمد حسن پاکدامن، دکتر محمد باغستانی

طرح جلد: مسعود شاکری

چاپ اول: ۱۳۹۷ / ۴۰۰ نسخه، وزیری / قیمت ۴۵۰۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۹۱۷۳۵-۳۶۶

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

ورود عبیدالله الاعرج به خراسان (۱۳۲ق)	۵۴	سخن ناشر	۹
حکومت عباسیان، ادامه قیام‌ها و انتقال	۵۸	مقدمه	۱۱
اجباری علویان به خراسان	۵۸	تبیین موضوع	۱۶
حضور علی بن موسی الرضا علیه السلام در	۶۰	پیشینه تحقیق	۲
خراسان (۲۰۱-۲۰۳ق)	۶۰	معرفی منابع	۲۳
سادات همراه امام رضا علیه السلام در سفر	۶۴	روش تحقیق	۲۹
خراسان	۶۴	روش تنظیم	۳۰
الف. سته، تم:	۶۹	مفهوم سادات	۳۱
ب. دسته دوم:	۷۷	خراسان	۳۳
مزار محمد بن محمد بن زید الشهید بن	۷۹	الف. حدود جغرافیایی	۳۴
زین العابدین علیه السلام و برادرش در مرو	۷۹	ب. وضعیت سیاسی	۳۸
زید النار بن موسی الکاظم علیه السلام در مرو	۸۲		
(۲۰۱/۲۰۲ق)	۸۲		
مزار آفریز	۸۴		
قیام ابو جعفر صوفی در طالقان (۲۱۸-)	۸۶		
(۲۱۹ق)	۸۶		
		فصل یکم	
		مرحله نخست حضور سادات در خراسان	۴۴
		قیام یحیی بن زید الشهید (۱۲۵ق)	۴۵
		عبدالله بن معاویه جعفری (۱۲۹/۱۳۳ق)	۵۰

قیام علویان طبرستان و تأثیر آن بر حضور
سادات در خراسان ۸۹
ورود ابوجعفر زیاره به نیشابور ۹۱
مورد خاص عمر منجورانی ۹۴
اشتباهی در نسب نگاری ۹۵

فصل دوم

مرحله دوم حضور سادات در خراسان و
تشکیل خاندان‌ها ۹۷
بخش اول: سادات حسنی ۹۹
الف. نسل زید بن حسن علیه السلام ۱۰۰
الف-۱. شاخه محمد بطحانی ۱۰۰
الف-۱-۱. خاندان عیسی بن محمد
بطحانی ۱۰۱
الف-۱-۱-۱. خانواده ابوالحسن محمد
بن حسین محدث طبری ۱۰۲
نخستین نقیب حسنی نیشابور ۱۰۴
گرایش به تشیع امامی ۱۰۷
الف-۱-۱-۲. خانواده ابوعلی محمد بن
حسین محدث طبری ۱۰۹
الف-۱-۲. خاندان قاسم بن محمد
بطحانی ۱۰۹

پیوندهای خانوادگی ۱۱۰
الف-۲. شاخه عبدالرحمان شجری ۱۱۱
الف-۳. شاخه اسحاق الکوکبی ۱۱۳
الف-۴. شاخه اسماعیل حالب الحجاره ۱۱۴
رفت و آمدهای سادات نیشابور و ری در
قرن ششم ۱۱۷
ب. نسل حسن بن حسن علیه السلام ۱۱۸
ب-۱. شاخه جعفر خطیب در نیشابور و
بیهق ۱۲۰
ب-۲. شاخه داود بن حسن در قاین ۱۲۳
ب-۳. شاخه عبدالله محض ۱۲۴
ب-۳-۱. علی تاهرتی در خراسان ۱۲۶
ب-۳-۲. خاندان موسی جون بن عبدالله
معش ۱۲۸
سید عمادالدین ابوالصمصام حسنی
مروزی ۱۲۹
بخش دوم: سادات حسینی ۱۳۳
الف. نسل امام زین العابدین تا امام
صادق علیه السلام ۱۳۳
الف-۱. شاخه عمرالاشرف بن
زین العابدین علیه السلام ۱۳۳
الف-۲. شاخه زید الشهدا بن

۱۶۳..... (کاشمر)	۱۳۵..... زین العابدین علیه السلام
الف-۱-۲-۱. خاندان عیسی بن زید الشهید ۱۳۵	الف-۲-۱-۲. سادات مختاری سبزوار ۱۶۴
الف-۱-۲-۱. مزار خسروگرد..... ۱۳۶	الف-۲-۱-۲. خاندان علی بن حسین
الف-۲-۱-۲. سادات باشتین و قیام	الف-۲-۱-۲. الاصغر..... ۱۶۶
سربداران ۱۳۷	الف-۲-۱-۲. شاخه علی الاصغر بن زین
الف-۲-۲-۱. ندان محمد بن زید الشهید ۱۴۰	الف-۲-۲-۱. العابدین علیه السلام ۱۶۸
الف-۲-۲-۱. خانواده احمد سگین ۱۴۰	الف-۲-۲-۱. آل زیاره در نیشابور و بیهق ۱۶۸
ابوعلی حمزه در نیشابور ۱۴۱	۱- ابوعلی محمد بن احمد زیاره (۲۶۰-)
برزش آبادی، مهاجرت و تعرف ۱۴۳	۳۶۰ (ق)..... ۱۶۸
الف-۲-۲-۲. خانواده سانس مراد ۱۴۶	۲- ابوالحسین محمد بن احمد زیاره و قیام
الف-۲-۳-۱. خاندان حسین بن زید الشهدا ۱۴۱	۱۴۱ ناتمام..... ۱۷۰
الف-۲-۳-۱. امامزاده محروق نیشابور ۱۴۸	۱-۲. خانواده ابو محمد یحیی بن
الف-۲-۳-۲. خانواده عمیدی سبزوار ۱۴۹	ابوالحسین محمد..... ۱۷۲
الف-۲-۳-۳. خاندان حسینی گناباد ۱۵۰	۲-۱-۲. دست دادن نقابت نیشابور ۱۷۷
الف-۳-۱. نسل حسین الاصغر بن زین	۲-۱-۲. نخستین نایب مشهد رضوی ۱۷۸
العابدین علیه السلام ۱۵۳	۲-۱-۳. مهاجرت به بیاضی ۱۷۹
الف-۳-۱. خاندان عبیدالله الاعرج	۲-۱-۴. تألیف لباب المنساب ۱۸۰
(سادات اعرجی)..... ۱۵۴	۲-۱-۵. خانواده ساکن در فرومد / فرومدا ۱۸۱
الف-۳-۱-۲. نقبای بلغ ۱۵۵	سادات خداشاهی ۱۸۲
مزار شریف و ارتباط آن با سادات اعرجی ۱۵۸	۲-۲. خانواده ابو منصور ظفر بن ابوالحسین
الف-۳-۱-۳. حسن بن طاهرو مشارکت	محمد..... ۱۸۳
او در قتل تاهرتی..... ۱۶۱	۳- ادامه حضور خاندان زیاره پس از حمله
الف-۳-۱-۳. سادات حسینی ترشیز	مغول ۱۸۶

- ب. نسل جعفر الصادق علیه السلام ۱۸۸
- ب-۱. شاخه محمد بن جعفر صادق علیه السلام ۱۸۸
- ب-۱-۱. خاندن ازوارقانی و مؤلف الفخری ۱۹۰
- ب-۱-۲. چند نسب مشکوک ۱۹۲
- ب-۲. شاخه اسماعیل بن جعفر الصادق علیه السلام ۱۹۴
- ب-۳. شاخه علی العریضی بن جعفر صادق علیه السلام (سادات عربی) ۱۹۵
- بخش سوم: سادات مرسی ۱۹۷
- الف. نسل ابراهیم المرتضی بن موسی الکاظم علیه السلام ۱۹۸
- ب. نسل هارون بن موسی الکاظم علیه السلام ۱۹۹
- ب-۱. سکونت در نیشابور و توس ۲۰۰
- ب-۲. شاه قاسم انوار ۲۰۲
- پ. نسل اسحاق بن موسی الکاظم علیه السلام ۲۰۳
- نقبای مرو ۲۰۴
- ت. حسین بن موسی الکاظم علیه السلام ۲۰۸
- ث. نسل حمزه بن موسی الکاظم علیه السلام ۲۱۲
- ث-۱. حمزه بن حمزه ۲۱۳
- ث-۲. شاخه قاسم بن حمزه ۲۱۴
- ث-۲-۱. خانواده ساکن در توس و مشهد رضوی ۲۱۶
- ث-۲-۲. خانواده ساکن در هرات ۲۲۲
- بخش چهارم: سادات رضوی ۲۲۵
- الف. نسل جعفر بن علی النقی علیه السلام .. ۲۲۶
- ب. نسل موسی المبرقع بن محمد تقی علیه السلام ۲۲۷
- ب-۱. نخستین حضور در توس و مشهد ۲۲۹
- ب-۲. سادات رضوی قاین ۲۳۱
- ب-۳. دومین حضور در مشهد مقدس ۲۳۱
- بخش پنجم: سادات علوی غیر فاطمی ۲۳۴
- الف. نسل عمر الاطرف بن علی علیه السلام .. ۲۳۴
- الف-۱. خاندان عمر منجورانی ۲۳۴
- الف-۲. خاندان جعفر مولتانی ۲۳۵
- علویان هرات ۲۳۷
- ب. نسل ابوالفضل العباس بن علی علیه السلام ۲۴۰
- پ. نسل محمد حنفیه بن علی علیه السلام .. ۲۴۱
- بخش ششم: طالبان علوی ۲۴۳
- الف. نسل جعفر بن ابی طالب ۲۴۳
- ۱- شاخه علی الزینبی بن عبدالله بن جعفر ۲۴۴
- ۲- سید ابوطالب صوفی (د. ۴۴۷ ق) .. ۲۴۶
- ۳- چند تن دیگر از سادات جعفری .. ۲۴۷
- ب. نسل عقیل بن ابی طالب ۲۴۸
- چهره های علمی و سیاسی ۲۴۹
- نتیجه ۲۵۸

۲۸۷.....	مقاله‌ها	۲۵۸.....	برآیند فصل یکم
۲۸۹.....	نمایه (اشخاص - اماکن - کتاب‌ها)	۲۶۳.....	برآیند فصل دوم
۳۳۵.....	پیوست‌ها	۲۶۴.....	۱- نقابت، ریاست و نسب‌نگاری
۳۳۷.....	نسب‌نامه سادات خراسان		۲- سیرتاریخی نقابت در شهرهای
۴۰۵.....	نقشه‌های مهاجرت سادات خراسان	۲۶۶.....	خراسان
۴۲۲.....	تصاویر	۲۷۲.....	۳- نقش آفرین اجتماعی و سیاسی
		۲۷۷.....	منابع و مأخذ
		۲۷۷.....	کتاب‌ها

مقدمه

سرگذشت و تاریخ هر جامعه و گروهی، تنها به رویدادهای سیاسی و نظامی محدود نمی‌شود، بلکه مجموعه‌ای از دگرگونی‌ها، رویدادها، فعالیت‌ها و کنش‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی است که با شناخت همه آن‌ها می‌توان درک و تصوّر کمابیش کاملی از گذشته به دست آورد. شناختی که می‌تواند، تجربه‌آموزی کند و مسیر حال را به آینده را بنمایاند. اما دشواری پژوهش در تاریخ اجتماعی، به دلیل کمبود منابع و داده‌ها در این زمینه، سبب شده است که پژوهشگران بر رویدادها و دگرگونی‌های سیاسی تمرکز نمایند. و آن‌ها را از منظرهای گوناگون و گاه به صورت تکراری، موضوع فعالیت خود قرار دهند. منابع تاریخی، رجال‌ی و حتی ادبی و فقهی این سرزمین، انباشته از داده‌هایی مرتبط به حوزه تاریخ سیاسی است. در مقابل، اندک مفاد و مواد تاریخ اجتماعی را باید از میان سنگ قبرهای شکسته، کتاب‌های کمتر شناخته شده، بناهای تاریخی دورافتاده، اسناد خوانده نشده، نسب‌نامه‌های خانوادگی پراکنده، سینه‌های آکنده از ناگفته‌ها و ده‌ها منبع و مأخذ کمتر شناخته شده به دست آورد که کاری بس دشوار، جان‌فرسا و چه بسا با نتایج اندکی خواهد بود.

یکی از جنبه‌های تاریخ اجتماعی که در همه قلمرو جهان اسلام، قابل بررسی و

پژوهش می‌باشد؛ حضور وابستگان نسبی پیامبر خدا ﷺ در مناطق گوناگون مسلمان‌نشین می‌باشد. کسانی که با عناوین بنی‌هاشم، طالبیان، علویان، فاطمیان، شرفا، سادات، نجبا، اهل بیت، ذوی القربا و... شناخته می‌شوند و حضورشان در نواحی مختلف، دلایل، پیامدها و سرنوشت متفاوتی داشته است. این حضور در مناطقی مثل طبرستان، یمن، مغرب و مصر، که منجر به تأسیس حکومت توسط آن‌ها شد، در دید گزارشگران تاریخی قرار گرفته و برای این منظور آثاری تهیه شده است. اما در مناطقی مثل خراسان، سادات، با وجود حضور در گستره زمانی و مکانی وسیع، موفق به تشکیل حکومت نشدند، بنابراین تاریخ‌نگاران، کمتر به صورت مستقل به حضور و نقش آن‌ها پرداخته‌اند. در این مناطق، باید نام و سرگذشت سادات را یا در منابع انساب جستجو نمود که داده‌های تاریخی آن‌ها بیشتر است و یا این‌که در منابع تاریخی، رجالی و حدیثی، اشاره‌ای گاه و بی‌گاه به نام و شرح حال کوتاه آن‌ها را جستجو کرد. در ایران و به‌ویژه خراسان، به عنوان یکی از مراکزهای مهم تمدنی جهان اسلام، حضور و نقش سادات در عرصه‌های گوناگون اجتماعی قابل توجه بوده، اما کمتر مطالعه شده است. گروه تراجم و انساب بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، برای شناسایی و معرفی سادات مهاجر به فلات ایران، طرح پژوهشی را تعریف کرده و پی گرفته است که خروجی آن در قالب کتاب و مقاله به تدریج ارائه می‌شود. مهم‌ترین بخش این پروژه، معرفی سادات از منابع معتبر انساب می‌باشد که پس از گردآوری اولیه، داده‌ها به صورت منطقه‌ای دسته‌بندی و تنظیم گردید و وارد کار برگ‌های مخصوص شد. ابتدا قرار بود، همه نام‌ها به صورت فرهنگ منتشر شود، که به دلیل حجم زیاد و دیگر دشواری‌های ناشی از تغییر در ساختار گروه‌های

پژوهشی، امکان پذیر نشد. بنابراین، تصمیم بر آن شد که با تنظیم و تدوین و تا حدودی تحلیل داده‌های موجود، سادات هر منطقه با محوریت خاندان‌های برجسته، شخصیت‌های معتبر و پراکندگی‌های جغرافیایی در قالبی با عنوان **اطلس تاریخی سادات ایران** معرفی و ارائه شود.

کتاب پیش رو، یک مجلد از مجموعه یادشده است که به معرفی سادات خراسان بزرگ اختصاص دارد و شامل دو فصل اصلی، یک نتیجه‌گیری و سه پیوست می‌باشد. در فصل نخست، مرحله اول حضور سادات در خراسان که به صورت غیر اختیاری است، تبیین شده است. در این فصل، چهره‌هایی از سادات که تحت تأثیر شرایط سیاسی و بیشتر برای گریز از فشار حکومت یا راه‌اندازی قیام به خراسان وارد یا آورده شده‌اند، به ترتیب تاریخی معرفی شده است. افرادی که سرنوشت بیشتر آن‌ها، به شهادت در جنگ‌ها و مرگ در زندان‌ها انجامید و مشهدها و مزاراتشان، از بزرگ‌ترین مجموعه‌های زیارتی و مذهبی ایران و در مواردی جهان اسلام شده است. در فصل دوم که مقارن است، خاندان‌های شکل‌گرفته از سادات در خراسان معرفی شده‌اند. در این فصل، تنظیم خاندان‌ها، مبنای تاریخی ندارد؛ چراکه بسیاری از آن‌ها به صورت متناوب و همزمان در این منطقه حضور داشته‌اند. البته در درون هر خاندان، سعی شده است، ترتیب تاریخی رعایت شود و از نخستین ورود افراد هر خانواده به خراسان تا آخرین نشانه‌های موجود از آن‌ها تا پایان دوره تاریخی مورد مطالعه، گزارش شود. معرفی نقیبان، عالمان، شاعران و رجال مذهبی و سیاسی هریک از خاندان‌ها و برجسته کردن کانون‌های سکونت این گروه‌ها در شهرها و مناطق گوناگون، در همه فصل، مورد نظر بوده است. در پایان این فصل، فهرستی از چهره‌های برجسته سیاسی،

علمی و اجتماعی که در قالب خاندان‌ها معرفی نشده‌اند، گزارش شده است. در بخش نتیجه‌گیری، عصاره و نکته‌های تحلیلی دو فصل اول و دوم آمده است تا خواننده، تصویر کامل‌تری از مباحث داشته باشد.

پیوست اول، شجره‌نامه‌های سادات خراسان است که به صورت نموداری از امام معصوم علیه السلام به پایین ترسیم شده‌اند. در این تبارنامه‌ها، علاوه بر شخصیت‌هایی که در متن معرفی شده‌اند، دیگر افراد وارد و حاضر در خراسان هم آمده است. از آنجایی که تأکید و هدف اصلی بر افراد مرتبط با خراسان بوده است، در بررسی نمودارها، ضرورتی برای آوردن نام و نسل همه فرزندان ائمه علیهم السلام و سرسلسله‌های اصلی دیگر طوایف، احساس نشده و تنها خط و شاخه منتهی به این منطقه پی‌گرفته شده است. در داخل شجره‌نامه‌ها، افراد شاخص شماره‌گذاری شده و در پانویست معرفی شده‌اند، اما درباره دیگر افراد مرتبط با خراسان، داده‌های اندک هر فرد، در زیرنام‌ها با ذکر منبع آمده است. پیوست دوم، به نقشه‌های پراکندگی سادات خراسان اختصاص دارد. در آن‌ها، مسیر مهاجرت این گروه از دیگر مناطق به خراسان و به عکس، همچنین کانال تجمع خاندان‌ها در شهرها و آبادی‌های مهاجرپذیر مشخص شده است. در هر نقشه، شاخه‌ها و خاندان‌هایی که زیرشاخه یک شاخه اصلی و بزرگ تر قرار می‌گیرند، با رنگ جداگانه‌ای معرفی شده‌اند. شایان یادآوری است که در ترسیم مسیرها، فقط نام مبدأ، مقصد و چه‌بسا توقفگاه‌های مشخص افراد و خاندان‌ها منظور بوده است و دیگر نام‌های جغرافیایی در طول مسیر، به صورت نمایشی و برای درک بهتر از مسیر می‌باشد. در پیوست سوم، تعدادی از تصاویر مزارات متعلق به سادات مدفون در خراسان از نخستین سال‌ها تا پایان دوره مورد نظر آمده است. در این مزارها، گاه انتساب به افراد

شخصیت‌ها، مبنای واقعی و تاریخی دارند و گاه به صورت مشهور بین عموم منسوب شده‌اند، اما سند و مدرک معتبری وجود ندارد.

سزاوار است از دوستانی که در به ثمر رسیدن این اثر همکاری نموده‌اند، سپاسگزاری کنم؛ عزیزانی چون استاد غلام‌رضا جلالی (مدیر محترم گروه تراجم و انساب بنیاد پژوهش‌ها) غلام‌علی تژده، سید ابوالحسن هاشمی تبار، رسول سعیدی زاده، که در یادداشت برداری از منابع و تنظیم آن‌ها مشارکت کردند و سید حسن حسینی، معراج جواد هوشیار و محمد حسن پاکدامن که در مراحل تدوین کار با من همکاری داشتند. همچنین کار پرزحمت ترسیم نقشه‌ها به همت پژوهشگر ارجمند آقای ابوالفضل زارعی، تنظیم تبارنامه‌ها با تلاش مهندس پیروز جلالی، نمونه‌خوانی توسط همکار محترم مطفی جلیلیان مصلحی و حروفنگاری به دست توانای، آقای محمود رسولی انجام یافته است که از همه بزرگواران کمال امتنان را دارم.

اسماعیل رضایی - رجکی - مشهد رضوی